

Strategije govornog čina izvinjenja u domaćim serijama

---

*Rad se bavi analizom strategija govornog čina izvinjenja u serijama Vrtiće se rode, Otvorena vrata, Gore dole i Pozorište u kući. Na osnovu ranijih istraživanja na temu govornog čina izvinjenja (Fahley 2005. *Speech acts as intercultural danger zones: A cross-cultural comparison of the speech act of apologising in Irish and Chilean soap operas. Intercultural Communication*, 8; Milosavljević 2007. *Forme učtivosti u srpskom jeziku. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu*), kao i karakteristika pragmatičke strukture izvinjenja, izvršena je podela na kategorije, pri čemu su strategije izvinjenja podeljene na eksplicitne, implicitne i kombinovane. Unutar ovih kategorija izvršena je podela na potkategorije. Takođe je pokazano da postoji zavisnost odabira strategije od odnosa adresata i govornika.*

Uvod

Izvinjenje se definiše kao govorni čin kojim govornik izražava svoje žaljenje, tugu ili kajanje zbog nepoželjnog čina koji je izvršio prema adresatu (Milosavljević 2007). Izvinjenjem govornik želi da ponovo uspostavi komunikativnu ravnotežu koja je narušena, te da izgubi komunikativne odnose. Dakle, adresat je oštećen i govornik izvinjenjem želi da mu da do znanja da to uviđa. Takođe, govornik koristi izvinjenje kako bi popravio negativan utisak o sebi koji je nastao usled izvršenja nepoželjnog čina i time zadržao ili povratio ugled.

U dosadašnjim istraživanjima govornog čina izvinjenja (Blum-Kulka i Olshtain 1984, prema Afghari 2007), autori ističu da se izvinjenje može realizovati korištenjem različitih obrazaca (za koje se

upotrebljava zajednički termin IFID – illocutionary force indicating device). Svaki jezik ima karakteristične obrasce koje, između ostalog, čine performativni glagoli koji predstavljaju najeksplicitniji oblik izvinjavanja. Takođe, izvinjenja se dele na eksplicitna i implicitna (Aijmer 1996, prema Fahley 2005).

Pod eksplicitnim govornim činovima izvinjenja smatraju se oni koji se verbalizuju upotrebom ustaljene forme (IFID), na primer, izvini, oprosti, pardon itd. Implicitni govorni činovi izvinjenja su oni prilikom čijeg iskazivanja govornik ne misli doslovno to što je rekao, nego adresat govornikov iskaz treba da prepozna kao izvinjenje. Jedan iskaz u dva različita konteksta može da se shvati potpuno različito. Stoga, kada govornik iskazuje implicitni govorni čin izvinjenja, on podrazumeva da će adresat u datom kontekstu da razume njegovu nameru. U pomenutim istraživanjima se kategorizacije implicitnih strategija međusobno razlikuju. Tako se objašnjenje situacije tretira kao jedna od strategija govornog čina izvinjenja, dok se nekad shvata samo kao dopuna izvinjenja, ali ne i kao deo njegovog sadržaja, budući da se radi o davanju opravdanja, što nije oblik govornog čina izvinjenja (Scher i Darley 1997).

U radu se analiziraju strategije korištene prilikom govornog čina izvinjenja u domaćim serijama koje su snimljene u poslednjih 15 godina i koje se bave savremenim temama, tako da se u njima koristi savremeni srpski jezik. Na osnovu pragmatičke strukture govornih činova, kao i rezultata dosadašnjih istraživanja, izvršena je kategorizacija ovih strategija.

Materijal i metode

Građa za istraživanje je uzeta iz domaćih serija koje su snimljene u poslednjih 15 godina. Ove serije su izabrane zbog toga što smo smatrali da na dobar način predstavljaju savremeno i urbano društvo u Srbiji i da su zbog toga pogodne za istraživanje koje se

---

Bojana Ristić (1990), Bačka Palanka, Vukovarska 12, učenica 4. Razreda Gimnazije „20. oktobar“ u Bačkoj Palanci

MENTOR: Jelena Gledić, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

bavi govornim činovima u savremenom srpskom jeziku. Pri izboru je uzeto u obzir i to da se serije bave približno sličnim temama, kako bi se ispitalo postojanje opštih osobina, kao i da budu napisane od strane različitih scenarista, kako bi se izbegla mogućnost vršenja istraživanja na osnovu nečega što je karakteristika ličnog stila određenog scenariste. U pitanju su četiri domaće serije: *Gore dole*, *Pozorište u kući*, *Otvorena vrata* i *Vratiće se rode*.

Korišteno je po prvih nekoliko epizoda svake serije, tako da količina materijala bude usaglašena. Od svake serije uzeto je približno 180 minuta materijala, a to je ukupna količina materijala koja sadrži 198 govornih činova izvinjenja, što se smatralo dovoljnim brojem primera za građu. Preciznije, materijal čini 170 minuta serije *Pozorište u kući* (prvih šest epizoda), 179 minuta serije *Gore dole* (prve četiri epizode), 180 minuta serije *Vratiće se rode* (prve tri epizode i prva 22 minuta četvrte epizode) i 179 minuta serije *Otvorena vrata* (prvih šest epizoda prvog serijala), što je ukupno 708 minuta materijala.

Građa je sastavljena tako što su izdvojene scene u kojima je izvršen govorni čin izvinjenja, a potom su transkribovane kako bi se izvršila analiza. Izvinjenja su određena pomoću ličnog jezičkog osećaja autora ovoga rada, ali i uz pomoć ranije izvršenih istraživanja na temu govornog čina izvinjenja u srpskom jeziku (Popović 2000, prema Milosavljević 2007). Na osnovu ovih istraživanja, svaki govorni čin izvinjenja sadrži sledeće komponente:

1. čin koji je govornik izvršio,
2. taj čin se loše odrazio na adresata,
3. govornik oseća žaljenje zbog toga,
4. govornik izražava žaljenje zbog toga.

Međutim, ono što može biti problematično prilikom istraživanja govornog čina izvinjenja jeste prepoznavanje ovih komponenti u jednom govornom činu. Zato je prilikom analize građe detaljno razmotren kontekst u kome se govorni čin realizuje, a takođe je uzet u obzir niz vanjezičkih elemenata. Ovo je posebno bilo važno u analizi implicitnih govornih činova, jer se eksplicitna izvinjenja lako uočavaju, budući da se radi o upotrebi ustaljenih, formulisanih obrazaca. Prilikom određenja čina izvinjenja uzeta su u obzir prozodijska obeležja jezika, kao i neverbalni elementi komunikacije kao što su gestikulacija i izraz lica, (na primer, određen položaj glave u kombinaciji s položajem obrva i izrazom lica mogu da upućuju na to da je nešto izvinjenje, iako se van tog konteksta ne bi shvatilo

tako). To je posebno bilo bitno za prepoznavanje govornog čina izvinjenja kojima govornik izražava emociju. Treba naglasiti da su ovi neverbalni elementi ušli u građu samo kao dopuna verbalnim elementima i da nisu ispitivani nezavisno od njih.

Pod jednim govornim činom izvinjenja podrazumevali smo jedan iskaz izrečen od strane govornika koji se odnosi na jedno nepoželjno delo koje je adresat počinio ili će počinuti (ili čini samim produkovanjem iskaza). Dakle, ako se, na primer, jedan govornik izvini za dva različita nepoželjna dela u istom dijalogu, on je tada proizveo dva različita iskaza, tj. dva govorna čina izvinjenja. Ako govornik nekoliko puta iskaže izvinjenje koristeći različite ili ponavljajući isti obrazac, a ako se sve što je on rekao odnosi na jedan nepoželjan čin, u tom slučaju je u pitanju jedna govorna situacija, tako da je govornik produkovao jedan govorni čin izvinjenja. Ako su se dva različita govornika izvinila za istu stvar, u pitanju su dva govorna čina izvinjenja.

Analiza i kategorizacija strategija koje se koriste prilikom izvršavanja govornog čina izvinjenja baziraju se na tome da li je izvinjenje izrečeno eksplicitno ili je izraženo nekom od implicitnih strategija. Kao uzor za podelu poslužile su dosadašnje kategorizacije govornog čina izvinjenja za strane jezike (Afghari 2007; Fahey 2005) koje su načinjene po uzoru na klasifikacije u okviru ranijih istraživanja, kao i kategorizacija izvinjenja za srpski jezik (Milosavljević 2007).

Posebno je ispitana zavisnost upotrebe implicitne odnosno eksplicitne strategije od odnosa govornika i adresata. Analiza odnosa između adresata i govornika može biti bazirana na odnosu društvenih moći govornika i adresata ili stepenu njihove bliskosti (Meier 1998). Prema društvenoj moći, analiziraju se situacije u kojima je govorni čin izvršen između manje uticajne i više uticajne osobe, osoba jednake društvene moći itd. U ovom istraživanju upotrebljena je analiza prema stepenu bliskosti, odnosno poznanstva. Sa tog aspekta upoređene se situacije u kojima se govornik i adresat ne poznaju sa onima u kojima su, na primer, veoma bliski. U analiziranim serijama pronađen je dovoljan broj primera različitih odnosa po bliskosti, od potpunog nepoznavanja govornika i adresata do visokog stepena njihovog poznanstva (npr. supružnici), pa je takva vrsta analize smatrana pogodnom za istraživanje ovakve vrste materijala.

Analiza i diskusija

Strategije kojima se govornici služe prilikom iskazivanja izvinjenja podjeljene su u dve osnovne kategorije prema tome da li su izrečena eksplicitno ili implicitno.

Eksplicitne strategije izvinjenja

Pod eksplicitnim podrazumevana su ona izvinjenja koja su izrečena u obliku obrasca, neke ustaljene formule. Ovo su strategije u kojima je govornikovo izvinjenje izrečeno eksplicitno, često upotrebom performativnog glagola. Prema ranijim istraživanjima, svaki jezik ima direktne izraze izvinjenja koji se izvode korišćenjem više glagola za izvinjenje (Blum-Kulka i Olshtain 1984, prema Afghari 2007). U našem jeziku to su forme dobijene od glagola izviniti, oprostiti, kao i biti žao. Ukupan broj primera za eksplicitna izvinjenja pronađen u građi iznosi 102, što je polovina od ukupnog broja primera.

Ova kategorija može se podeliti na nekoliko potkategorija:

Traženje oprostaja

Ova strategija je najfrekventnija eksplicitna strategija. Pronađeno je 93 primera u kojima je ona upotrebljena, što je 91% od ukupnog broja eksplicitnih primera i 47% od ukupne građe. Prilikom primene ovakve strategije govornik traži od adresata da izvrši neku akciju, odnosno da mu oprost. Traženje oprostaja uključuje forme: izvini(te), oprostite(te), da izviniš, da prostiš i pardon.

Primer 1. (Marina se obraća taksisti)

MARINA: Izvinite! Je l' slobodno?

TAKSISTA: Još od četeres pete.

U ovom primeru primećujemo da se govornik, tj. Marina ne izvinjava taksisti zbog nečega što je učinila, nego da bi skrenula pažnju na sebe i da bi je taksista primetio.

Primer 2. (Rođa je prekršio obećanje koje je dao Olgi)

ROĐA: Oprosti mi samo ovaj put.

U ovom primeru uočavamo da se Rođa izvinjava zbog nečega što je već uradio, a što je Olgu povredilo te želi da izgadi odnose jer mu je stalo do toga da njihov komunikativni odnos bude ponovo harmoničan.

Davanje izvinjenja

Prilikom davanja izvinjenja govornik koristi glagol izvinjavati se, koji koristi u prvom licu jednine prezenta (izvinjavam se). Dakle, u pitanju je korišćenje performativnog glagola. Za razliku od prethodnog slučaja, govornik ne traži od adresata da izvrši radnju, nego govornik pruža izvinjenje. U građi je pronađeno 5 ovakvih primera, što je oko 5 procenata od ukupnog broja eksplicitnih.

Primer 3. (Krlja prekida Švabu u razgovoru)

KRLJA: Izvinjavam se. Ekser te zove na telefon.

ŠVABA: Dobro, kaži mu da radim.

Primećujemo da Krlja nije prethodno učinio nikakav čin koji bi mogao da ugrozi komunikativnu ravnotežu, nego se izvinjava zbog nečega što će tek učiniti, odnosno što samim izgovaranjem rečenice čini (prekida Švabu u razgovoru).

Izražavanje žaljenja

Ovu strategiju govornik koristi kada želi direktno da izrazi svoje žaljenje zbog narušene komunikativne ravnoteže. Izražavanjem žaljenja on poručuje adresatu da želi da se ponovo uspostavi komunikativna harmonija. U građi su nađena 3 ovakva primera, što je 3% od broja implicitnih izvinjenja.

Primer 4. (Milica se protivi maminoj večeri sa njenim novi dečkom)

KATARINA: Dosta! U petak je ta prokleta večera i tačka. Žao mi je, Milice, nemaš izbora.

Takođe je pronađen jedan primer u kojem su upotrebljene dve eksplicitne strategije (davanje izvinjenja i traženja oprostaja):

Primer 5. (Dva naoružana čoveka su u kući; čovek u crnom 2 čuje buku i brzo izvadi pištolj)

ČOVEK U CRNOM 1: Stojane, smiri se!

ČOVEK U CRNOM 2: Izvinite. Izvinjavam se.

Unutar eksplicitne kategorije izvinjenja može se primetiti razlika između izvinjenja koja se vrše da bi se izgadio odnos koji je u prošlosti narušen i onih koja se iskazuju na isti način, ali se odnose na delo koje govornik zapravo nije učinio u prošlosti, nego će tek učiniti. Fejli (Fahley 2005) primenjuje podelu izvinjenja na dve osnovne grupe: retrospektivna

izvinjenja čija je funkcija da poprave narušene odnose (primer 2) i izvinjenja koja se unapred realizuju i čija je funkcija da „razoružaju“ adresata. Pod „razoružavanjem“ adresata se podrazumeva pripremanje pogodne (pozitivne) komunikativne situacije, najavljuvanje adresatu da će govornik da uradi nešto što bi moglo da naruši komunikativnu ravnotežu, te govornik unapred to želi da spreči (primer 3).

Kao što vidimo, govorni čin izvinjenja nije nužno odraz govornikove iskrene emocije, nego se javlja i u situacijama kao čin koji je odraz ponašanja koje se u društvu smatra prihvatljivim, kao forma učtivosti.

Implicitne strategije izvinjenja

Kada se govornik implicitno izvinjava, on koristi iskaz koji u nekim drugim kontekstima ne bi bio korišten u funkciji izvinjenja. Prilikom određivanja implicitnog izvinjenja, ponekad je nejasno da li je nešto govorni čin izvinjenja ili ne, pa zato treba imati u vidu pomenutu pragmatičku strukturu govornog čina izvinjenja. Takođe je vrlo važno uočiti da govornik prihvata odgovornost za učinjeno delo i da je svestan toga da se ono negativno odrazilo ili bi moglo negativno da se odrazi na adresata. Ukupan broj implicitnih govornih činova izvinjenja je 47, a to je 24% od ukupnog broja govornih činova izvinjenja koji čine građu. Podaci o broju primera po potkategorijama nisu dati u radu, budući da se u jednom implicitnom govornom činu izvinjenja često koristi više implicitnih strategija.

Može se definisati nekoliko strategija implicitnog izvinjenja:

Iskazi kojima govornik priznaje krivicu

Primer 6. (Policajac je rekao Švabi da je njegov auto šklopocija)

ŠVABA: Pa nije to šklopocija družu!

POLICAJAC: Nije, priznajem, nije. 'Ajde...

Ali je blizu, priznaj, družu.

Dakle, govornik uvida da je na neki način uvredio adresata, preuzima odgovornost za svoje delo i svojim iskazom želi da uspostavi komunikativnu ravnotežu. Međutim, izvinjenje može da ima još jednostavniji oblik i utoliko da bude implicitnije i zavisnije od kontesta:

Primer 7. (Rođa je obećao Olgi da će provesti večer zajedno i prekršio je obećanje pozvavši druga Čvrgu)

OLGA: Jao... Rodoljube, Rodoljube! Ja sam želela jedno prijatno popodne sa tobom, a ne sa tamo nekim Čvrgom!

ROĐA: Dobro...

Rođa je svestan svoje krivice i potvrđuje Olgine reči, te preuzima odgovornost sa namerom da mu Olga oprostí zbog toga što je učinio. U ovom slučaju, izvinjenje se prepoznaje iz kontesta i veoma zavisi od njega jer je za prepoznavanje govornog čina izvinjenja bilo potrebno uzeti u obzir celu situaciju, kao i ton iskaza, Rođinu gestikulaciju, mimiku itd.

Iskazi kojima se obećava iskupljenje i negira ponavljanje situacije

Ovo su iskazi kojima govornik kazuje da će se u budućnosti iskupiti za ono što je uradio ili obećava da se u budućnosti to neće ponoviti.

Primer 8. (Olga je je udarila čoveka autom; njemu je dobro, ali Olga se brine)

OLGA (Rođi): Mozak je mogao da mu se prospe kao ova torta! O bože! Gospodine, nikad više!

Dakle, Olga obećava da se delo koje je ona izvršila, a koje je se negativno odrazilo na čoveka, neće više ponoviti. Iz konteksta zaključujemo da je ona time tražila od njega da joj oprostí.

Iskazi kojima se daje objašnjenje

Govornik shvata da je učinio delo koje se negativno odrazilo da adresata, prihvata odgovornost, ali pokušava i da govorniku da do znanja zašto je došlo do toga. Ovim govornik pojačava svoj pokušaj uspostavljanja komunikativne harmonije time što adresatu daje do znanja da bi trebalo da uzme u obzir celu situaciju. Govornik očekuje da tada njegova krivica neće biti toliko velika i da će mu adresat lakše oprostí.

Objašnjenje situacije. Kada govornik želi da ukaže na to da su okolnosti u trenutku izvršavanja čina koji je ugrozio adresata bile povoljne za izvršenje tog čina, da nije imao izbora, da su ga one „navele“ na to, on ih objašnjava, nastojeći time da zbaci jedan deo odgovornosti sa sebe.

Primer 9. (Svetislav je bez Katarininog znanja pokrenuo biznis u kući)

CAKANA: Svetislave, đubre jedno, od moje kuće si našao da praviš svratište!

...

SVETISLAV: Čekaj, samo... samo te molim da me pustiš da ti objasnim o čemu se radi. Jedan moj drug je otvorio firmu za kontakte i poznanstva. Ja sad treba kratko da ga zamenim jer je čovek službeno odsutan, dva tri dana. Pa šta da radim, molio me čovek, je l' trebalo da mu kažem nije mi dala sestra?

Primer 10. (Ekser govori Duletu Pacovu da mu nije doneo novac koji mu duguje)

EKSER: Dule... nisam don'o lovu... nemam brate, nemam.

Dakle, u primeru 9 Svetislav objašnjava zašto je uradio to i govori da je to „morao“ da uradi, dok u primeru 10 Ekser govori da su okolnosti takve da on jednostavno nije u mogućnosti da mu vrati novac. U oba primera govornici su svesni svoje krivice i prihvataju odgovornost, ali pokušavaju da je umanje time što daju opis okolnosti koje su ih dovele u situaciju da učine nepoželjan čin.

Odsustvo namere. Govornik može da izvrši čin izvinjenja i time što saopštava adresatu da mu nije bila namera da uradi to delo i njime ugrozi adresata. Takođe, može se desiti da govornik saopštava da je u pitanju neka vrsta nesporazuma i da on nije imao nameru da njegovo delo ima takav ishod.

Primer 11. (Angelina ogovara Katarinu sa Vojkanom; u tom trenutku Katarina ulazi)

KATARINA: Gospodo!

ANGELINA: Nisam ništa mislila ružno, veruj mi!

Traženje razumevanja. Jedna od mogućih strategija je da govornik traži od adresata da mu „ne uzme za zlo“ to što je učinio. Dakle, govornik je svestan da se delo koje je učinio negativno odražava na adresata, ali ipak traži od njega da ga ne smatra negativnim.

Primer 12. (Milica traži od Angeline da laže Katarinu kako bi ostvarila svoj plan)

ANGELINA: Ne mogu... ne mogu, dušo... ne mogu, eto.

MILICA: Zar ni neku najmanju laž?

ANGELINA: Ne mogu, evo... nemoj da shvatiš to rđavo ali... ja bih volela da mogu, volela bih, ali šta da radim.

Iskazi kojima govornik izražava samoprekor

Posebnu potkategoriju čine iskazi kojima govornik oseća veliku krivicu i žaljenje zbog učinjenog dela. Ono što je zanimljivo je to da govornik takoreći

govori adresatu da on ne zaslužuje njegov oprostaj, a to ipak radi sa namerom da mu adresat oprost.

Primer 13. (Ana je shvatila da Bata ne želi da je prihvati kao ćerku; Bata oseća krivicu zbog svega što je rekao)

BATA: Mislim, izvini, nisam ja tako mislio.

ANA: E, čale, ja znam da ljudi od mene beže.

Eto i mama je otišla. Ja sam samo htela da ti kažem pre nego što odem da te ja ipak volim.

BATA: Ja sam svinja, gad i ništarija i ne zaslužujem da živim, treba me ustreliti kao jelena.

Kao što primećujemo, Bata se prvo izvinjava eksplicitno, a zatim u drugoj replici iskazuje samo-prekor i želi da poruči Ani da on ne zaslužuje oprostaj (koji očekuje da će dobiti). Trebalo bi naglasiti da bi ovaj iskaz (druga Batina replika), kada se uzme u obzir cela govorna situacija, govornikova (Batina) mimika i ostali vanjezički faktori, mogla i samostalno da funkcioniše kao izvinjenje, a ne samo u korelaciji sa eksplicitnom frazom za izvinjenje.

Iskazi kojima govornik izražava emociju

Iako materijal sadrži samo nekoliko ovakvih primera, iskaze kojima govornik izražava emociju trebalo bi izdvojiti kao posebnu grupu. Kod ovih formi funkcija izvinjenja uočljiva je samo uz kontekst u kome se nalazi i veoma zavisi od njega, a u velikoj meri zavisi od pomenutih vanjezičkih elemenata kao što su gestikulacija, mimika, ton itd.

Primer 14. (Tetka Ruža i Radmila razgovaraju; tetka Ruža spomene Radmilinu majku)

RADMILA: Moja majka je umrla pre par godina.

TETKA RUŽA: O...

U ovoj situaciji se iz tetka Ružinog izraza lica, pogleda, tona i položaja glave moglo zaključiti da je ono što ona zapravo želi da Radmila shvati iz njenog iskaza jeste izvinjenje. Tetka Ruža se izvinjava zbog uzrokovanja situacije koja bi kod Radmile mogla da izazove tugu ili neprijatnost.

Kombinacije kategorija

Prilikom analize građe zaključeno je da čest način iskazivanja izvinjenja kombinacija eksplicitnih i implicitnih strategija, tj. kombinacija prve i druge kategorije. Naime, izdvojeno je 49 govornih činova

izvinjenja u kojima se kombinuju strategije iz prve i strategije iz druge kategorije, što iznosi četvrtinu od ukupnog broja govornih činova izvinjenja u ovom istraživanju.

Primer 15. (Borko je tužan jer Rođa ne želi da ga vodi na utakmicu)

OLGA: Možda si ipak mogao da vodiš dete.

ROĐA: A nemojte, ljudi, danas je subota. Pa, red je malo da se odmorim. Uostalom, ti si insistirala da mora kod cvikeraša da vežba matematiku.

OLGA: A, da da, tačno, zaboravila sam.

Izvini.

Olga prvo upotrebljava implicitnu strategiju (iskaz kojim govornik priznaje krivicu), a potom se i eksplicitno izvinjava (traženje oprostaja)

Primer 16. (Totić daje novac doktoru Jakšiću nakon uspešno obavljene operacije što vređa doktora)

DOKTOR JAKŠIĆ: Totiću, pravo kući. I upamti: ovde toga nema. Nikad, ništa, nikome.

TOTIĆ: Izvin'te, žena me naterala.

U ovom primeru vidimo da se Totić prvo eksplicitno izvinjava (traženje oprostaja) a potom i daje objašnjenje situacije, što je implicitna strategija izvinjenja.

Odnosi između govornika i adresata

Govorni činovi izvinjenja veoma su zavisni od konteksta. Jedan od činilaca konteksta svakog govornog čina izvinjenja je odnos između govornika i adresata. Informacije o tome da li se govornik i adresat poznaju, koliko dobro se poznaju, da li su u braku, emotivnoj vezi, pripadaju istoj porodici itd. jesu činovi tog odnosa i mogu da utiču na odabir strategije.

Da li strategija koju govornik koristi prilikom govornog čina izvinjenja zavisi od njegovog odnosa sa adresatom, takođe je diskutovano u ovom radu. Prema pronađenim odnosima, određeno je šest osnovnih tipova odnosa između adresata i govornika i ispitano je koliko se puta koja strategija primenjuje u svakom odnosu. Tipovi odnosa su: govornik – član uže porodice, govornik – blizak prijatelj, govornik – poslovni partner, govornik – manje blizak prijatelj, govornik – poznanik i govornik – nepoznata osoba. Za svaki tip odnosa broj primera upotrebe eksplicitnih, implicitnih i kombinovanih strategija izražen

je u procentima (tabela 1). Pod kombinovanim strategijama podrazumevane su samo kombinacije eksplicitne i implicitne strategije.

Tabela 1. Tip izvinjenja u zavisnosti od odnosa govornika i adresata

tip odnosa	strategija		
	eksplicit.	implicit.	kombin.
govornik – član uže porodice	40%	34%	26%
govornik – veoma blizak prijatelj	38%	37%	25%
govornik – manje blizak prijatelj	48%	26%	26%
govornik – poslovni saradnik	29%	43%	29%
govornik – poznanik	50%	18%	32%
govornik – nepoznata osoba	77%	9%	14%

Eksplicitne strategije veoma su izražene u situacijama u kojima se govornik i adresat ne poznaju. Može se reći da je ovo očekivano, budući da se eksplicitne strategije odnose na upotrebu ustaljenih formi i obrazaca koji su u skladu sa društveno prihvaćenim ponašanjem, a ovakav tip učtivog ponašanja karakterističan je za ponašanje u javnosti i odnose sa nepoznatim ljudima. Za kombinovane strategije ne uočava se izraženija pravilnost u ovom pogledu.

Zaključak

Analizom građe prikupljene iz serija *Vratiće se rode*, *Gore dole*, *Pozorište u kući* i *Otvorena vrata*, zaključujemo da se govorni čin izvinjenja može izraziti trima strategijama: eksplicitnom, implicitnom i kombinovanom. Eksplicitna izvinjenja se izražavaju u vidu davanja izvinjenja, izražavanja žaljenja ili traženja oprostaja. Implicitnim strategijama govornik izražava izvinjenje nekom od sledećih strategija: priznavanje krivice, obećanje da se delo koje je učinio neće ponoviti, objašnjenje situacije ili odsustva namere, traženje razumevanja od strane adresata, izražavanje emocije ili izražavanje samoprekora. Treća kategorija kombinuje eksplicitne i implicitne strategije.

Analizom zavisnosti upotrebe strategije od odnosa u kom su adresat i govornik utvrđeno je da eksplicitne strategije čine većinu primera u svim odnosima (u 4 od 6, dok je u jednoj vrsti odnosa broje eksplicitnih i implicitnih primera jednak). Ipak, rezultati pokazuju da su eksplicitne strategije dominantnije u situacijama u kojima se govornik i adresat ne poznaju ili se slabo poznaju. Implicitne strategije se u najvećoj meri koriste kada su u pitanju bliski odnosi između adresata i govornika. Upotreba kombinovanih strategija karakteristična je za sve vrste odnosa.

Literatura

Afghari A. 2007. A sociopragmatic study of apology speech act realization patterns in Persian. *Speech Communication*, **49**: 177.

Fahey M. P. 2005. Speech acts as intercultural danger zones: A cross-cultural comparison of the speech act of apologising in Irish and Chilean soap operas. *Intercultural Communication*, **8**. Dostupno na: <http://www.immi.se/intercultural/>

Meier A. J. 1998. Apologies: what do we know? *International Journal of Applied Linguistics*, **8** (2): 215.

Milosavljević B. 2007. *Forme učtivosti u srpskom jeziku*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Scher S. J., Darley J. M. 1997. How Effective Are the Things People Say to Apologize? Effects of the Realisation of the Apology Speech Act. *Journal of Psycholinguistic Research*, **26** (1): 127.

Searle J. R. 1975. Indirect speech acts. *Syntax and Semantics*, **3**: 59.

Bojana Ristić

Apology Speech Act Strategies Used in Serbian Television Series

This paper deals with strategies used in apology speech acts, drawn from four Serbian television series: *Vratiće se rode*, *Otvorena vrata*, *Gore dole* and *Pozorište u kući*. In 708 minutes of material 198 speech acts of apologizing are found and analysed.

Apologies are speech acts by which the speaker expresses his sorrow and regret for doing a negative act in order to regain the communicative harmony and heal the disarranged relation. Previous studies on this subject (Milosavljević 2007, Afghari 2007, Fahey 2005) suggest classification into implicit and explicit apology strategies, which is the basis for classification in this paper. These studies also imply the difference between remedial apologies (those uttered after the negative act) and disarming apologies (apologies uttered before or in the moment of performing a negative act). Further classification is grounded on features of the pragmatic structure of apologies, as well as previous studies mentioned above. Thus strategies are divided into three main categories – explicit, implicit and combined category, and further into sub-categories.

Within the explicit strategies category, three sub-categories are distinguishable: asking forgiveness (e.g. “excuse me”), giving an apology (e.g. “I’m apologizing”), expressing sorrow (“I’m sorry”). These types of apologies can be described as routinized phrases and are language specific. Implicit apologies are those by which the speaker implicitly expresses his regret, performing the utterances which in other contexts would not be comprehended as apologies. That is why these apologies are very context depended. Within the implicit strategies category, five sub-categories are found: acknowledging responsibility, giving an explanation, promising ransom and forbearance in future, expressing self-reproach and expressing emotion. The combined strategies category involves combinations of two categories.

It is also investigated whether the choice of strategy depends on the type of relationship between speaker and hearer, namely on the grade of their intimacy. It is found that explicit strategies are dominant in situations in which the level of intimacy between hearer and speaker is low.

Gramatička i semantička kongruencija sa imenicama III Stevanovićeve vrste koje označavaju osobe oba pola

---

U radu se istražuje kongruencija sa imenicama III Stevanovićeve vrste koje mogu da označavaju i osobe muškog i osobe ženskog pola, pošto je primećeno da dolazi do kolebanja da li uz takve reči treba staviti kongruentnu reč u muškom ili u ženskom rodu. Upoređivani su rezultati anketa kada ispitanicima nije bilo naglašeno kog su pola osobe koje je trebalo da opisuju određenim kongruentnim pridevima i kada im je bilo naglašeno da su te osobe muškog pola. Utvrđeno je da najveći broj ispitanika u množini koristi gramatičku kongruenciju, ali i da postoje imenice sa kojima se u jednini koristi isključivo semantička kongruencija i određeni broj imenica sa kojima se u jednini u većoj meri koristi gramatička kongruencija.

Uvod

Kongruencija predstavlja morfosintaksičku vezu između reči, tj. slaganje u rodu, broju, padežu ili licu (u zavisnosti od toga koje vrste reči stupaju u odnos). Pod gramatičkom kongruencijom se podrazumeva slaganje kongruentne reči sa gramatičkim rodom, odnosno slaganje po obliku (*prokleta varalica*), a pod semantičkom kongruencijom slaganje sa prirodnim rodom, odnosno slaganje po značenju (*prokleti varalica*) (Stanojčić i Popović 2004: 296).

U ovom radu se istražuje upotreba gramatičke i semantičke kongruencije sa imenicama III Stevanovićeve vrste koje mogu da označavaju osobe oba pola. Ove imenice odlikuje pojava koja se u nauci zove *epicoena* (pojava „dvorodnosti“ kod imenica) (Ivić 1960). Do te pojave dolazi jer gramatičko obeležavanje roda nije uvek usaglašeno sa razlikom u

polu. Ako nema usaglašenosti u jednini, neće je biti ni u množini (*ta dobričina/te dobričine*), a čak i ako ima usaglašenosti u jednini, ne mora da znači da će je biti u množini (*taj vladika/te vladike*) (Ivić 2005).

M. Stevanović je u „Savremenom srpskohrvatskom jeziku II“ takve imenice podelio na dve grupe (Stevanović 1986). Prvu grupu čine imenice koje označavaju određeno zvanje i u jednini imaju samo semantičku kongruenciju (*zanatlija, starešina, kolo vođa, vojvoda, sudija, sluga* itd.) jer muškarci tradicionalno vrše te funkcije. Ove imenice u množini obično imaju gramatičku kongruenciju. Međutim, Stevanović navodi i malobrojne primere iz književnih dela u kojima je uz te imenice u jednini upotrebljena gramatička kongruencija, ističući kako je to odlika stila.

Drugu grupu čine imenice koje označavaju nosi oće osobina (*bekrija, budala, varalica* itd.) i navodi mnogobrojne primere za gramatičku i semantičku kongruenciju i u jednini i u množini.

Stanojčić i Popović u „Gramatici srpskog jezika“ sa imenicama prve grupe u jednini „dozvoljavaju“ samo semantičku kongruenciju, a sa imenicama druge grupe i gramatičku i semantičku. U drugoj grupi „dozvoljavaju“ obe kongruencije u oba broja (Stanojčić i Popović 2004).

P. Piper u knjizi „Sintaksa savremenoga srpskog jezika“ razlikuje dvadeset kongruencijskih klasa i ovakve imenice tu čine petu klasu. Međutim, on pominje samo semantičku kongruenciju u jednini i gramatičku u množini, i to na primeru vojvoda (iz Stevanovićeve prve grupe), ne pominjući imenice iz druge grupe (Piper *et al.* 2005).

Niko od autora ne govori o tome koja je kongruencija češća, odnosno koja je prirodnija savremenom govorniku. Zato se u ovom radu ispituje da li je gramatička kongruencija i u jednini i u množini češća i da li se javlja čak i u prvoj grupi, gde njena upotreba nije opisana.

Ivana Mitrović (1990), Smederevo, Dimitrija Davidovića 6/4, učenica 4. razreda Gimnazije Smederevo

MENTOR: Dušica Božović, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Tabela 1. Slaganje u rodu sa imenicama iz prve grupe prema gramatici Stanojčić-Popović

	jednina	množina
gramatička kongruencija		One sudije su došle.
semantička kongruencija	Onaj sudija je došao.	Oni sudije su došli.

Tabela 2. Slaganje u rodu sa imenicama iz druge grupe prema gramatici Stanojčić-Popović

	jednina	množina
gramatička kongruencija	Ona pijanica je došla.	One pijanice su došle.
semantička kongruencija	Onaj pijanica je došao.	Oni pijanice su došli.

Materijal i metode

Korpus ovog istraživanja obuhvataju podaci iz trideset i dve ankete koje su popunjavali polaznici i saradnici u Istraživačkoj stanici Petnica (uzrasta od 16 do 23 godine) i trideset i dve ankete koju su popunjavali srednjoškolci i studenti u Novom Sadu (uzrasta od 16 do 23 godine). Te dve grupe ispitanika nazvane su grupa A, odnosno grupa B. Obe grupe su kao zadatak imale da popune istu anketu, koja se sastojala od četiri zadatka. U prvom zadatku je trebalo da ispred imenica III Stevanovićeve vrste dodaju prideve i tako, spontano slažući imenicu i pridev, pokažu da li koriste gramatičku ili semantičku kongruenciju. U drugom zadatku, ispitanici su samostalno završavali započete rečenice koje su sadržale ispitivane imenice u množini. Posmatrano je kako sa subjektom kongruiraju radni glagolski pridev. U trećem zadatku, ispitanici su u sintagme sa zadatim imenicama dodavali upitno-odnosne zamenice, pokazujući da li sa tim imenicama koriste gramatičku ili semantičku kongruenciju. U poslednjem zadatku, ispitanici su imali mogućnost da izaberu između gramatičke i semantičke kongruencije sa zadatim imeničkim sintagmama (u skladu s tim u kom rodu češće koriste pridev). Kod prve grupe ispitanika (grupe A), nigde nije naglašeno da li su osobe označene datim imenicama muškog ili ženskog pola. Kod druge grupe ispitanika (grupe B), bilo je naglašeno da su sve osobe muškog pola. Kada je kao rešenje napisana druga vrste reči, rešenja nisu bila analizirana.

Validna rešenja su prebrojana i u brojkama i procentima je izraženo koliko se ispitanika, prvo po grupama, a zatim i ukupno, opredelilo za gramatičku, a koliko za semantičku kongruenciju. Odgovori su prvo analizirani po pojedinačnim pitanjima, a na kraju su svi odgovori prikazani kvantitativno.

Rezultati i diskusija

U prvom zadatku ankete, ispitanici su dobili po četiri imenice iz obe grupe u jednini (*zanatlija, starešina, kolovođa* i *vojvoda* iz prve grupe; *kukavica, tvrdica, mušterija* i *uhoda* iz druge grupe) i po četiri imenice iz obe grupe u množini (*kolege, gazde, drvoseče* i *sudije* iz prve grupe; *neznalice, pijanice, varalice* i *skitnice* iz druge grupe) i trebalo je da ispred njih napišu pridev za koji misle da ih opisuju. Ispitanici grupe A su sa imenicama iz prve grupe u jednini u 125 od ukupno 128 slučajeva upotrebili semantičku kongruenciju, kako je i očekivano. U dva slučaja pojavilo se nevalidno rešenje (imenice umesto prideva) i u jednom slučaju upotrebljena je gramatička kongruencija (*razredna starešina*). Kada je sa ispitanikom provereno da li je razumeo pitanje, utvrđeno je da zaista na taj način koristi kongruenciju sa tom imenicom. Ispitanici grupe B su sa istim imenicama upotrebili semantičku kongruenciju u svih 128 slučajeva.

U grupi A, sa imenicama iz druge grupe odgovori su bili mnogo raznovrsniji, ali je ipak i u jednini i u množini preovladala gramatička kongruencija. Od ukupno 128 rešenja, u 88 je upotrebljena gramatička kongruencija. Kod imenice *kukavica* u 25

Tabela 3. Slaganje sa imenicama prve i druge grupe u jednini po rezultatima ankete u grupi A

Grupa	Semantička kongruencija	Gramatička kongruencija
I grupa (zanatlija, starešina, kolovođa, vojvoda)	98%	1%
II grupa (kukavica, tvrdica, mušterija, uhoda)	31%	69%

Tabela 4. Slaganje sa imenicama prve i druge grupe u jednini po rezultatima ankete u grupi B

Grupa	Semantička kongruencija	Gramatička kongruencija
I grupa (zanatlija, starešina, kolovođa, vojvoda)	100%	
II grupa (kukavica, tvrdica, mušterija, uhoda)	39%	61%

Tabela 5. Slaganje sa imenicama iz prve i druge grupe u množini po rezultatima anketa svih ispitanika

Grupa	Semantička kongruencija	Gramatička kongruencija
I grupa (kolege, gazde, drvoseče, sudije)		100%
II grupa (neznalice, pijanice, varalice, skitnice)		100%

odgovora, kod imenice *tvrdica* u 17, kod imenice mušterija čak u 29 i kod imenice uhoda u 17 odgovora.

U grupi B došlo se do sličnih rezultata, ali je više upotrebljavana semantička kongruencija nego kod ispitanika A grupe. Od ukupno 128 rešenja, u 78 je upotrebljena gramatička kongruencija: kod imenice *kukavica* u 21 odgovoru, kod imenice *tvrdica* u 16, kod imenice *mušterija* u 30 i kod imenice *uhoda* u 11 odgovora.

Svi ispitanici u obe grupe su u množini upotrebili gramatičku kongruenciju, i sa prvom i sa drugom grupom, što možda pokazuje zašto se u „Sintaksi savremenog srpskog jezika“ pojavljuje samo podatak o gramatičkoj kongruenciji u množini.

U drugom zadatku ankete, ispitanicima je zadato da nastave rečenice koristeći glagol u perfektu, tako pokazujući kako kongruiraju radni glagolski pridev sa imenicama iz druge grupe u množini. U grupi A su zabeležena tri slučaja semantičke kongruencije i to sa imenicom *lenčuge* (*Lenčuge* su celu školsku godinu pokušavali da kuliraju, ali znalo se šta ih čeka na kraju godine./*Lenčuge* su celu školsku godinu cirkali pivo i pušili pljuge ispred škole, ali su na kraju ipak položili razred./*Lenčuge* su celu škol-

sku godinu prespavali.), dok je u grupi B zabeleženo mnogo više primera semantičke kongruencije – sedam sa imenicom *lenčuge*, četiri sa imenicom *ulizice*, dva sa imenicom *budale*, ali ni jedan sa imenicom *skitnice*. U svim ostalim slučajevima, upotrebljena je gramatička kongruencija.

U trećem zadatku ankete, ispitanici su u sintagme koje sadrže imenice iz prve i druge grupe dodavali upitno-odnosne zamenice kongruirajući ih sa imenicama *poslovođa*, *bekrija*, *vođe* i *vladike*. U grupi A, kod reči *poslovođa* i *bekrija*, samo je po jednom upotrebljena gramatička kongruencija. U grupi B nije bilo slučajeva gramatičke kongruencije sa ove dve imenice. Kod reči *vođe* i *vladike*, gde se u grupi A očekivala stopostotna gramatička kongruencija, uočeno je osam primera semantičke kongruencije (3 primera kod reči *vođe* i 5 primera kod reči *vladike*). U grupi B se, sa druge strane, očekivalo više primera semantičke kongruencije sa ove dve reči, ali uočena je samo u sedam primera (4 primera kod reči *vođe* i 3 primera kod reči *vladike*).

U četvrtom zadatku upitnika, ispitanici su mogli da biraju između gramatičke i semantičke kongruencije i u jednini i u množini kod imenica *bekrija*, *sudija*, *skitnica* i *sluga*. U grupi A, analiza je opet

pokazala da svi ispitanici u množini biraju gramatičku kongruenciju, dok je u grupi B bilo slučajeva semantičke kongruencije (kod imenice *bekrija* u množini je 6 puta „pobedila“ semantička kongruencija). U grupi A je u jednini sa imenicom *sudija* u svim rešenjima izabrana semantička kongruencija, ali je sa imenicom *sluga* dva puta izabrana gramatička kongruencija. Sa imenicama *bekrija* i *skitnica*, bilo je ukupno 6 rešenja u kojima je izabrana gramatička kongruencija (2 kod imenice *bekrija* i 4 kod imenice *skitnica*). I u grupi B je sa imenicom *sudija* izabrana semantička kongruencija u svim slučajevima, kao i sa imenicama *bekrija* i *sluga*, ali je sa imenicom *skitnica* čak 8 puta izabrana gramatička kongruencija.

U istraživanju je korišćeno ukupno 11 imenica iz prve grupe (*zanatlija, starešina, kolovoda, vojvoda, poslovođa, sudija i sluga* u jednini i *kolega, gazda, drvoseča, sudija, voda, vladika i sluga* u množini). Od ukupno 448 slučajeva kongruencije sa imenicama iz prve grupe u jednini, u 442 slučaja upotrebljena je semantička kongruencija. Od ukupno 512 slučajeva kongruencije sa imenicama iz prve grupe u množini, u 495 je upotrebljena gramatička kongruencija.

Tabela 6. Slaganje sa imenicama iz prve grupe po rezultatima ankete

	Gramatička kongruencija	Semantička kongruencija
Jednina	1%	99%
Množina	97%	3%

Isto tako, korišćeno je ukupno 11 imenica iz druge grupe (*kukavica, tvrđica, mušterija, uhoda, bekrija i skitnica* u jednini i *neznalica, pijanica, varalica, skitnica, budala, ulizica, lenčuga, bekrija* u množini). Od ukupno 448 slučajeva kongruencije sa imenicama druge grupe u jednini, u 216 se javlja gramatička kongruencija. Međutim, kada se izuzme imenica *bekrija*, kod koje je samo 3% ispitanika, i to iz grupe A, upotrebilo gramatičku kongruenciju, kod svih imenica preovlađuje gramatička kongruencija. Od ukupno 640 slučajeva kongruencije sa imenicama druge grupe u množini, u 630 slučajeva se javlja gramatička kongruencija.

To što ispitanici češće koriste gramatičku kongruenciju ne mora da znači da oni te osobe smatraju ženskim, već samo da im tako zvuči prirodnije i lepše.

Tabela 7. Slaganje sa imenicama iz druge grupe po rezultatima ankete

	Gramatička kongruencija	Semantička kongruencija
Jednina	48%	52%
Množina	98%	2%

Zaključak

U ovom radu na uzorku od 64 ispitanika pokazano je govornici srpskog jezika danas imenice III Stevanovićeve vrste koje mogu da označavaju osobe oba pola češće kongruiraju po obliku nego po značenju. Sa imenicama koje označavaju vršioce određenih funkcija koje su ranije obavljali samo muškarci i dalje se u najvećem broju slučajeva koristi semantička kongruencija u jednini. Sa imenicama koje označavaju nosioce određenih osobina u većem broju se koristi gramatička kongruencija. U množini se u najvećem broju slučajeva koristi gramatička kongruencija sa imenicama iz obe grupe. Bez obzira što su u gramatikama opisane i gramatička i semantička kongruencija sa ovim imenicama, trebalo bi da se napomene da se gramatička češće sreće u savremenom jeziku.

Literatura

- Ivić M. 1960. Obeležavanje imeničkog roda u srpskohrvatskom književnom jeziku. *Naš jezik*, 10: 192-211.
- Ivić M. 2005. *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf
- Stanojčić Ž., Popović Lj. 2004. *Gramatika srpskog jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Stevanović M. 1986. *Savremeni Srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga
- Piper P., Antonić I., Ružić V., Tanasić S., Popović Lj., Tošković B. 2005. *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU

Ivana Mitrović

Grammatical and Semantic Congruence with Nouns of Stevanović's Third Group that Refer to Both Sexes

In this work the question of grammatical and semantic congruence has been discussed. When it comes to nouns that are of the feminine grammatical gender, but can indicate persons of both sexes, it is noticed that there are doubts about the congruence. The hypothesis is that grammatical congruence is used more often, whether the noun indicates a male

or a female. Two groups of people were given the same four tasks that would show which type of congruence they use more often. They were asked to fill in blanks with suitable adjectives, verbs, and relative pronouns and in the end to choose between the two types of congruence. In the first group, the sex of the person being referred to was not specified, but in the second group it was specified as male. The results show that grammatical congruence is used more often, especially in plural forms where it was used in 98 percent of cases. However, the most problematic is "the second Stevanović's" group because the usage of grammatical and semantic congruence is almost equal.

Anja Janković

Usvajanje antonimnih parova reči prostornog odnosa kod dece uzrasta od 3 do 6 godina

---

Ovaj rad bavi se usvajanjem antonimnih parova reči prostornog odnosa kod dece uzrasta od 3 do 6 godina. Metodom eksperimenta ispitivani su produkcija i razumevanje 5 parova prostornih antonima (gore-dole, levo-desno, ispred-iza, na-ispod i unutra-izvan). Hipoteza istraživanja je da produkcija i razumevanje zavise od uzrasta, tj. da starija deca bolje produkuju i razumeju prostorne antonime od mlađe dece. Takođe smo pretpostavili da postoji asimetrija između produkcije i razumevanja, tj. da deca bolje razumeju nego što produkuju prostorne antonime na svim uzrastima. Analizom rezultata polazne hipoteze su potvrđene samo za pojedine parove prostornih antonima. Takođe je primećeno da uzrast nije jedini faktor u usvajanju reči prostornog značenja kod dece.

Uvod

Ovo istraživanje se bavi usvajanjem antonimnih parova reči prostornog odnosa kod dece uzrasta od 3 do 6 godina. Radom su obuhvaćeni parovi reči *gore-dole*, *levo-desno*, *ispred-iza*, *na-ispod* i *unutra-izvan*, i to njihova produkcija (sposobnost da se spontano proizvode u govoru) i razumevanje (sposobnost da se razumeju u govoru drugih). Istraživanja na temu semantičkog razvoja kod dece, kao i, konkretno, usvajanja antonima različitih odnosa su brojna. Pažnju naučnika, pre svega psihologa, takođe privlači razvoj percepcije prostora kod dece.

Usvajanje značenja reči kod dece uslovljeno je kognitivnim razvojem (Pijaže i Inhelder 1988). Sa kognitivnim razvojem dolaze i različite faze percepcije i shvatanja prostora i prostornih odnosa, koje je klasifikovao Pijaže. Smatra se da postoji faza topološkog prostora (u kojoj se usvajaju obuhvatanje,

redosled, daljina, odvajanje), faza euklidovskog trodimenzionalnog prostora (gde dete percipira objekat sa konstantnim oblikom i veličinom) i faza projekativnog prostora (gde dete percipira odnos među objektima u zavisnosti od tačke posmatranja) (Pijaže i Inhelder 1988; Anđelković 2000).

Podstaknuti Pijažeovim radom, Parizi i Antinući su zaključili da redosled usvajanja reči koje označavaju prostorne odnose zavisi od razvoja faza prostora na kognitivnom nivou, što znači da će deca prvo usvojiti predloge koji označavaju kognitivno jednostavnije prostorne odnose – npr. *u*, *na* (Parizi i Antinucci 1970, prema Anđelković 2000; Savić i Anđelković 2004). S tim u vezi, istraživanje Džonstonove i Slobina kaže da postoji neki univerzalni raspored usvajanja leksema koje označavaju prostorne odnose u konceptualnom smislu (Johnston i Slobin 1979, prema Anđelković 2000).

Cilj ovog rada je da ispita da li produkcija i razumevanje antonima koji označavaju prostorne odnose zavise od uzrasta dece. Osnovna hipoteza istraživanja je da starija deca bolje produkuju i razumeju date antonimne parove od mlađe dece.

Dosadašnji radovi na sličnu temu pokazali su da, prosečno, sa uzrastom deca sve bolje vladaju elementima jezika, jer im se razvijaju i kognitivne funkcije neophodne za usvajanje sve kompleksnijih jezičkih elemenata. Međutim, iako postoji tendencija ka opštem obrascu usvajanja jezika, među decom istog uzrasta postoje individualne razlike: neki napreduju brže, a neki sporije u jezičkom razvoju.

Na svakom uzrastu izražena je asimetričnost između produkcije i razumevanja, tj. deca razumeju mnoge reči pre nego što uopšte mogu da ih izgovore. Poznato je da deca na uzrastu od 2 godine imaju fond od oko 50 reči koje mogu da produkuju, a da pritom razumeju oko 250 reči – 5 puta više (Kristal 1987). Ovim istraživanjem želimo da ispitamo i da li se asimetrija između razumevanja i produkcije javlja i prilikom usvajanja antonima prostornog odnosa, odnosno da li deca određenog uzrasta bolje razumeju prostorne antonime nego što ih produkuju.

Anja Janković (1992), Niš, Stevana Sremca 17/22, učenica 2. razreda Gimnazije „Svetozar Marković“ u Nišu

MENTOR: mr Mirjana Mandić, ISP

Materijal i metode

Subjekti. Korpus ovog istraživanja čini materijal prikupljen u junu i septembru 2009. u niškim vrtićima „Bajka“ i „Vilin grad“. Istraživanje je obuhvatalo dva eksperimenta: eksperiment produkcije i eksperiment razumevanja. U istraživanju je učestvovalo ukupno pedeset i devetoro dece uzrasta od 3 do 6 godina (30 dečaka i 29 devojčica): po pedesetoro dece je radilo svaki od eksperimenata pojedinačno, a 41 dete je radilo oba eksperimenta. U eksperimentima je učestvovalo po 13 dece uzrasta od 3, 4 i 5 godina i 11 dece uzrasta 6 godina. Ispitanici su birani metodom slučajnog uzorka.

Nacrt. Ispitivani su produkcija i razumevanje antonimnih parova reči prostornog odnosa, a metoda istraživanja bio je eksperiment. Posebno su vršeni eksperiment za produkciju i eksperiment za razumevanje. U eksperimente je uključeno 5 parova antonima: *gore-dole*, *levo-desno*, *ispred-iza*, *na-ispod* i *unutra-izvan*. Nezavisne varijable u oba eksperimenta bile su parovi antonima i uzrast dece, a zavisne varijable produkcija i razumevanje datih antonima.

Stimulusi i materijal. Korišćeno je 5 parova antonima koji označavaju prostorni odnos (*gore-dole*, *levo-desno*, *ispred-iza*, *na-ispod* i *unutra-izvan*). U zavisnosti od eksperimenta, za svaku reč u paru konstruisano je: a) pitanje na koje dete treba da odgovori (produkcija); i b) zahtev koji sadrži zadatu reč, a koji dete treba da izvrši, odnosno da demonstrira njeno značenje (razumevanje).

Postupak. Deci su na raspolaganju bile igračke i drugi rekviziti: lutka, lopta, olovka, kockica, kofica i stolica, koji su korišćeni u eksperimentima. Deca su ispitivana u prostoriji odvojenoj od učionice, u neutralnom okruženju. Eksperimenti su snimani video kamerom i ukupnog su trajanja 100 minuta, a video zapisi su potom u potpunosti transkribovani. Sa decom je rađeno nasamo i pojedinačno, bez prisustva vaspitačice ili trećeg lica koje bi moglo da sugerise tačne odgovore.

Eksperiment 1 – produkcija

U eksperimentu koji ispituje produkciju, od dece je traženo da, na osnovu određenog položaja igračke u prostoru i na osnovu međusobnog odnosa igračke sa drugim predmetima u prostoriji, kažu u kom je položaju igračka. Igračke su postavljane tako da

imaju što nedvosmisleniji međusobni prostorni odnos sa drugim rekvizitima. Građa je prikupljena tako što su deca odgovarala na pitanja istraživača gde se nalazi određena igračka.

Primer: na sredini prostorije je stolica, dok ispitanik stoji ispred nje okrenut ka njoj. Istraživač stoji pored deteta tako da imaju isti ugao gledanja na stolicu. Istraživač prilazi stolici i postavlja loptu levo ili desno, ispred ili iza, na ili ispod nje, a zatim detetu postavlja pitanje gde je lopta.

Eksperiment 2 – razumevanje

U eksperimentu koji ispituje razumevanje, deca su, na osnovu zahteva istraživača, menjala položaj igračke u prostoru i njen odnos sa drugim predmetima u prostoriji. Deci je dato nedvosmisleno uputstvo šta da urade sa igračkom, odnosno kako da promene njen položaj u prostoru.

Primer: na sredini prostorije je stolica, dok ispitanik stoji ispred nje okrenut ka njoj. Istraživač stoji pored deteta tako da imaju isti ugao gledanja na stolicu. Istraživač daje loptu ispitaniku, a zatim mu kaže da je postavi levo ili desno, ispred ili iza, na ili ispod stolice.

Analiza i diskusija

Rezultati dobijeni eksperimentom **produkcije** klasifikovani su u 5 kategorija:

- tražena reč – dobijeni odgovor je isti kao reč koja je očekivana (u nekim slučajevima kao tražena reč smatrana je i ekvivalentna reč druge vrste ili ekvivalentna predložko-padežna konstrukcija; izuzeci su objašnjeni ispod odgovarajućih tabela);
- sinonim – dobijeni odgovor upućuje na adekvatan prostorni odnos, ali izgovorena reč ne odgovara traženoj reči u potpunosti, već je možemo nazvati njenim sinonimom; primer: za traženu reč *na*, istraživač stavlja loptu na sto pitajući „Gde je lopta u odnosu na sto?“, a ispitanik odgovara „Gore“;
- antonim – dobijeni odgovor je antonim očekivane reči, prostorni odnos je suprotan onom koji je trebalo ostvariti; primer: za traženu reč *levo*, istraživač stavlja lutku levo od stola pitajući „Sa koje strane stola je lutka?“, a ispitanik odgovara „Desno“;

- rasparenje – dobijeni odgovor ne označava traženu prostornu relaciju i nije povezan sa traženom (očekivanom) reči; primer: za traženu reč *ispred*, istraživač stavlja loptu ispred stolice pitajući „Gde je lutka u odnosu na stolicu?” i ispitanik odgovara „Stoji (ili sedi)”;
- odgovor „ne znam”.

Sve dobijene kategorije odgovora mogu se svrstati pod tačne i netačne. Tačnim odgovorima se smatraju oni koji pripadaju kategorijama traženih reči ili sinonima, a netačnim antonimi i rasparenja.

Kategorije rasparenja i odgovora „ne znam” javljaju se u zanemarljivo malom broju slučajeva za većinu parova antonimnih reči, te su isključene iz statističke obrade podataka.

Rezultati dobijeni eksperimentom **razumevanja** klasifikovani su u 4 kategorije:

- tražena radnja (operacija) – ispitanik u zadatku uradi tačno onu operaciju koju mi očekujemo da treba da uradi; primer: na zadatak istraživača da stavi lutku iza stolice, ispitanik je zaista stavlja iza stolice;
- slična („sinonimna“) radnja (operacija) – ispitanik u zadatku izvršava operaciju koja označava prostorni odnos sličan traženom; primer: na zadatak istraživača da podigne loptu gore, ispitanik stavlja loptu na sto, a kada istraživač kaže ispitaniku da spusti loptu dole, on je stavlja ispod stola;
- suprotna („antonimna“) radnja (operacija) – ispitanik u zadatku izvršava operaciju koja označava prostorni odnos suprotan traženom; primer: na zadatak istraživača da stavi lutku levo od stolice, ispitanik stavlja lutku desno, i obrnuto;
- rasparenje – ispitanik u zadatku izvršava operaciju koja označava prostorni odnos koji nema nikakve sličnosti sa traženim i nije sa njim povezan; primer: na zadatak istraživača da stavi lutku desno od stolice, ispitanik stavlja lutku ispod stolice.

Sve dobijene kategorije odgovora mogu se svrstati pod tačne i netačne. Tačnim odgovorima se smatraju oni koji pripadaju kategorijama traženih (očekivanih) izvršenih operacija ili njima sličnim (sinonimnim) radnjama, a netačnim antonimne (suprotne) operacije i rasparenja.

Kategorija rasparenja javlja se u zanemarljivo malom broju slučajeva razumevanja većine parova antonimnih reči, te je isključena iz statističke obrade podataka.

Podaci su obrađeni dvofaktorskom analizom varijanse za ponovljena merenja. Kao faktori tretirani su uzrast ispitanika i tip eksperimenta (zadatok) – produkcija ili razumevanje (tabela 1). Analiza je pokazala da ne postoje značajni glavni efekti ni uzrasta ni tipa eksperimenta, ali da postoji značajna interakcija dva faktora (tabela 2). To znači da se rezultati uspešnosti ova dva eksperimenta razlikuju, ali ne na svim uzrastima (slika 1).

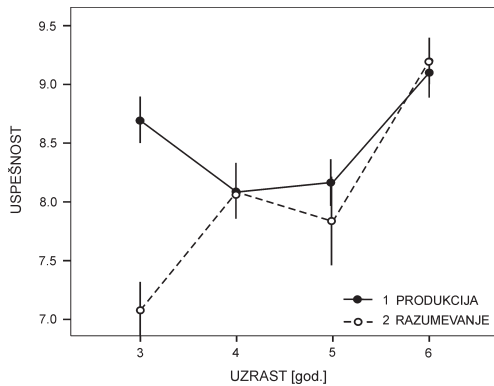
Tabela 1. Srednje ocene (AS) za produkciju i razumevanje u zavisnosti od uzrasta

	Uzrast (god.)	AS	SD	N
Produkcija	3	8,69	1,38	13
	4	8,08	1,57	12
	5	8,17	,983	6
	6	9,10	1,37	10
	Ukupno	8,54	1,40	41
Razumevanje	3	7,08	1,61	13
	4	8,08	1,38	12
	5	7,83	1,83	6
	6	9,20	1,03	10
	Ukupno	8,00	1,61	41

Tabela 2. Statistička značajnost glavnih efekata (tip eksperimenta i uzrast) i njihove interakcije

	df1	df2	F	Sig.
Eksperiment	1	37	3,555	,067
Uzrast	3	37	2,404	,083
Eksperiment * uzrast	3	37	3,388	,028

Naknadnim Šefeovim testovima (koji porede svaki uzrast sa svakim međusobno) pokazano je da ne postoje razlike između uzrasta u eksperimentu produkcije, ali da te razlike postoje u eksperimentu razumevanja. Ispitanici na uzrastu od 3 godine pokazuju nižu uspešnost u razumevanju antonimnih parova, a ispitanici od 6 godina višu uspešnost. Uzrast od 4 i 5 godina su po uspešnosti jednaki i nalaze se između (tabele 3 i 4).

Slika 1. Produkcija i razumevanje u zavisnosti od uzrasta (naznačene standardne greške srednjih vrednosti)

Figure 1. Production (1) and comprehension (2) vs. age (error bars – standard error of mean)

Tabela 3. Produkcija

Uzrast	N	Subsetovi	
		1	
4	12	8,0833	
5	6	8,1667	
3	13	8,6923	
6	10	9,1000	
Sig.		,483	

Tabela 4. Razumevanje

Uzrast	N	Subsetovi	
		1	2
3	13	7,0769	
5	6	7,8333	7,8333
4	12	8,0833	8,0833
6	10		9,2000
Sig.		,531	,264

Ukoliko se posmatraju konkretni parovi ispitivanih reči i relacija, primećeno je da deca i podjednako dobro i uspešno produkuju i razumeju reči *unutra (u), na, gore i dole*, kao i prostorne odnose koji se njima označavaju. Važno je naglasiti da se radi o kognitivno jednostavnim prostornim relacijama. Osim ovih, deca na svim uzrastima razumeju i značenje reči *ispod, iza i izvan*, iako ih manje uspešno produkuju. Na svim uzrastima, za reč *izvan* koriste se isključivo sinonimi, što se može objasniti niskom frekvencom date reči i u govoru odraslih. Takođe, i za par reči *ispod-iza* uglavnom se koriste sinonimne reči. Antonimni par reči *levo-desno* karakteriše se čestim zamenama tražene reči njenim antonomom, znacajno više nego kod drugih parova, što ukazuje na to da deca ne znaju adekvatno da upotrebljavaju ove reči, verovatno jer se radi o prostornoj relaciji koja je kompleksnija za razumevanje.

Nedostatak ovog istraživanja je izbor antonimnih parova reči koje pripadaju različitim vrstama reči: neke pripadaju klasi priloga (*gore, dole, levo, desno, unutra*), neke mogu biti i prilozni i predlozi (*ispred, iza, ispod, izvan*), a neke pripadaju samo predlozima (*na, u*). Dodatno, s obzirom na to da produkcija i razumevanje određenih reči i prostornih odnosa koje te reči označavaju na određenom uzrastu zavisi od više faktora, među kojima su i kognitivna jednostavnost traženog prostornog odnosa, frekvencija tražene reči u dečijem inputu, pa čak i jednostavnost artikulacije date reči, mislimo da je važno da se ispita i uticaj ovih faktora na usvajanje.

Zaključak

Cilj rada je bio da se ispita da li i na koji način produkcija i razumevanje zavise od uzrasta dece i da li su i na koji način produkcija i razumevanje međusobno povezani nekim značajnim karakteristikama. Hipoteze na kojima je zasnovan rad, da produkcija i razumevanje antonimnih parova reči prostornog odnosa zavise od uzrasta i da je razumevanje reči bolje od njene produkcije, delimično su potvrđene. Jedino je interakcija uzrasta sa eksperimentom razumevanja između uzrasta od 3 i 6 godina imala statističku značajnost, što znači da deca na uzrastu od 6 godina bolje razumeju prostorne antonime nego deca od 3 godine. Statističke značajnosti nije bilo prilikom pojedinačnih ispitivanja uticaja uzrasta i tipa eksperimenta na uspešnost ispitanika. Rad je otvorio mogućnost da produkcija i razumevanje određenih reči

zavise i od kognitivne jednostavnosti prostornih odnosa koje te reči označavaju, kao i eventualno frekvencije tih reči u jezičkom inputu i same vrste reči koja se ispituje (prilozi ili predlozi). Metodološki nedostatak istraživanja su nedovoljno usklađeni parovi antonima (postoje oni koji su međusobno kognitivno drugačiji).

Neka dalja istraživanja mogla bi se baviti razlikama u usvajanju prostornih predloga od usvajanja prostornih priloga, kao i ispitivanjem uticaja frekvencije neke lekseme prostornog značenja u jezičkom inputu na uzrast njenog usvajanja. Takođe je moguća i primena drugačije metodologije, na primer upotreba reči u spontanoj produkciji, u cilju dobijanja rezultata koji bi se kasnije mogli upoređivati sa rezultatima dobijenim u ovom istraživanju.

Zahvalnost. Posebnu zahvalnost dugujem dr Oliveru Toškoviću na pomoći pri statističkoj obradi podataka i sugestijama u radu.

Literatura

Anđelković D. 2000. Razumevanje imeničkih sintagmi sa prostornim značenjem na predškolskom uzrastu. *Psihologija*, **33** (1-2): 171.

Kristal D. 1985. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit

Kristal D. 1987. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit

Klark E. V. 1973. Šta sadrži reč? O detetovom usvajanju semantike. U *Razvoj govora kod deteta* (prir. Nada Ignjatović-Savić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 181–187.

Pijaže Ž., Inhelder B. 1988. *Intelektualni razvoj deteta* (prir. Tomislav Popović). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Pijaže Ž., Inhelder B. 1990. *Psihologija deteta*. Novi Sad: Dobra vest

Savić M. 2004. Usvajanje predloga u srpskom jeziku na uzrastu od 18 do 48 meseci. Magistarski rad. Beograd: Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Savić M., Anđelković D. 2004. Usvajanje predloškog sistema: Problem faktora i mehanizama razvoja. *Psihologija*, **37** (4): 415.

Anja Janković

Acquisition of Antonym Word Pairs Denoting Spatial Relation in Children Aged 3 to 6

This research deals with the acquisition of antonym word pairs referring to spatial relation in children aged 3 to 6 years. Five pairs of antonyms were used in the research: up-down, left-right, in front of-behind, on-under, and in-out. We examined both their production and comprehension in two experiments. The initial hypothesis was that the production and the comprehension would depend on the age, i.e. older children would produce and understand these antonyms better than younger children. We also supposed that there was an asymmetry between production and comprehension and that the children would understand spatial antonyms better than they would produce them at all ages.

The material for this research was conducted in two kindergartens in Niš. The subjects were 59 children from 3 to 6 years old who did production and comprehension experiments separately. Each experiment was done by 50 children, while 41 children did both experiments.

The results of the experiments were analyzed statistically by the two factorial ANOVA with repeated measures. They partially confirmed the initial hypothesis. There is no significant influence of the age or type of experiment on the production or comprehension of antonym word pairs. However, there is an interdependence of the type of the experiment and the age, which is confirmed in the experiment of comprehension only between the age of 3 and 6 years.

We suggest that future research should include the influence of word frequency in the child directed speech, as well as the differences in cognitive complexity of the spatial relations in question. ◻